

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1964.3.03>

TALLINNA ELANIKKONNA KUJUNEMINE AASTAIL 1871—1917

R. PULLAT

Tallinna ajaloo paljude veel läbiuurimata probleemide hulka kuulub ka linna elanikkonna arenemine kapitalismiperioodil kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Ometi oli linnaelanikkonna kiire kasv XIX sajandi keskpaigast alates kapitalistliku formatsiooni tähtsamaid ühiskondlik-majanduslikke protsesse.¹ Kaubandus-tööstusliku rahvastiku kasv põllumajandusliku rahvastiku arvel avaldus selgesti ka Tallinna elanikkonna kujunemises, mistõttu see küsimus omab tähtsust isegi kogu Eesti ajaloo seisukohalt.

Tallinna elanikkonna kujunemist on varem teatud määral käsitletud H. Kruus oma teoses «Linn ja küla Eestis»², mis Eesti ajalooteaduses on esimeseks tõsisemaks katseks valgustada kõnesolevat probleemi. Linnastumise põhjusi ja kulgu Eestis on riivamisi puudutanud ka kodanlik poliitika- ja majandustegelane N. Kõstner oma Esimese maailmasõja eel ja algul koostatud käsitlustes.³

Nõukogude Eesti ajaloolastest on elanikkonna maalt linna siirdumist analüüsinud ainult A. Vassar.⁴ Tema uurimuse see osa, kus peatutakse urbanisatsioonil, on aga rohkem teoreetilist laadi ning linnastumine ei ole seal peateemaks. Kapitalistlikul urbanisatsioonil ajavahemikus 1871—1917 on tagasivaatavalt peatunud ka majandusgeograaf T. Rea.⁵

Seni on linnastumisprotsessi uurimisel piiratud peamiselt 1897. aasta rahvaloenduse kokkuvõtetega, arhiivimaterjale ning statistilisi trükiseid, näit. «Статистические сведения по гор. Ревелю за годы 1912—1917» ning P. Jordani 1871. aasta ja 1881. aasta rahvaloenduse publikatsioone, pole aga vajalikul määral kasutatud.

Eelkõige peab kahetsusega märkima, et meil puuduvad kogu käsitletava ajajärgu kohta sellised arhiivimaterjalid, mis Tallinna elanikkonna kujunemist valgustaksid täies ulatuses, annaksid täpsed andmed iga linnasiirduja ja sealt lahkuja kohta. Seda kurtis juba L. Malinovsky 1890-ndate aastate algul oma doktoridissertatsioonis,⁶ kus ta muu

¹ Euroopa-Venemaa linnad näiteks kasvasid kaks korda kiiremini kui muu elanikkond. Nii suurenes ajavahemikul 1863—1897 rahva arv Venemaa selles osas 53,3, maaelanikkond 48,5, linnaelanikkond aga 97,0 protsenti. (Vt. V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 468.) Järgnevatel aastail tõusis kasvu tempo veelgi. Kui aastail 1863—1897, seega 34 aasta jooksul, oli Euroopa-Venemaa linnaelanikkond suurenenud 6 miljoni inimese võrra, siis järgmise 18 aasta kestel (1897—1914), niisiis peaaegu poole lühema aja jooksul, suurenes ta 6,5 miljoni inimese võrra. (Vt. A. T. Ращин, Население России за 100 лет. М., 1956, lk. 87.) Soomes kasvas linnaelanike osatähtsus samuti tugevasti, moodustades 1870. a. 7,4, 1880. a. 8,4, 1890. a. 9,9, 1900 a. 12,6 ja 1910. a. 14,7 protsenti elanikkonnast. (Vt. H. Waris, Yleinen väestökehitys 1800 luvun puolivälin jälkeen. Suomen Kultuurihistoria. Jyväskylä-Helsinki, 1936, lk. 15.)

² Tartu, 1920.

³ N. Kõstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal. Tartu, 1927; N. Kõstner, Rahva arvu kasvamine Eestimaal. Noor-Eesti V. Tartu, 1915.

⁴ A. Vassar, Töölisliikumise esimesed sammud. Tallinn, 1954.

⁵ T. Rea, Linnade rahvaarvu muutumisest kodanlikus Eestis. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1958. Tallinn, 1959.

⁶ Л. Н. Малиновский, К изучению в медико-топографическом и статистическом отношении г. Ревеля. Ревель, 1891, lk. 71.

seas kirjutas, et Tallinnas ei peeta emigratsiooni ja immigratsiooni kohta arvestust, mistõttu olevat võimatu määrata selle suurus. Tol ajal oleks L. Malinovskil seda siiski võimalik teha olnud, kuna siis oli veel olemas Tallinna politseivalitsuse arhiiv, mis 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni päevil hävis. Käesoleva uurimuse autor oli sunnitud pöörduma juba teisejärguliste allikate poole, nagu Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA) fondi 178 (Kroonupalati) materjalid, mis näitavad, kui palju tuli 70.—80-ndail aastail Tallinna linna maksukogukonda⁷ inimesi juurde. Teatavasti jäid aga käsitletaval perioodil paljud Tallinna elanikud arvele oma sünni- või endisesse elukohta, mistõttu Tallinna maksukogukond aastail 1785—1919 ja Toompea maksukogukond ajavahemikus 1811—1889 ei haara kogu tegelikku elanikkonda, vaid ainult osa sellest. Näiteks 1871. aastal kuulus 58, 1881. aastal aga 48 protsenti Tallinna maksualustest kodanikest teistesse linna- ja maakogukondadesse.⁸ Ühtlasi tuleb märkida, et need inimesed, kes Tallinna maksukogukonna liikmeks astusid, olid otsustanud juba jäänudvalt siia elama asuda. Meenutame samuti, et maksukogukonnas olid arvel ainult täiskasvanud, 19—61-aastased inimesed, kellel oli linnas kinnisvara või kes töötasid iseseisval kutsealal, ja et linna-asujate põhimassi iga kõikus 20 kuni 40 eluaasta vahel.

Nende seni kasutamata materjalide alusel on võimalik näidata, millisest kihelkonnast Eestimaa lahkus ühel või teisel aastal rohkem ja millisest vähem inimesi Tallinna, ühtlasi aitavad nad mõningal määral selgitada Tallinna urbaniseerumise tempot ja lähtekohti Eestimaa osas eri kihelkondade, muus osas aga kubermangude kaupa.

Lisaks RAKA mainitud fondile on autor kasutanud veel Tallinna Linna Riikliku Arhiivi, Leningradis asuva NSV Liidu Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKAL) ja Moskvas asuva NSV Liidu Sõjaajaloo Riikliku Keskarhiivi (SARKA) materjale.

Eestis kasvas elanike arv 723 000-lt 1863. aastal 985 850-le 1897. aastal, seega 34 aasta jooksul rohkem kui 36 protsenti. Linnarahvastik kasvas aga mitu korda kiiremini, suurenedes samal ajavahemikul 64 000-lt 189 582-le, seega ligi kolmekordseks. Linnaelanike osatähtsus tõusis samal ajal 8,8-lt 19,2 protsendile.⁹ Vene impeeriumis tervikuna oli 1897. aastal linnaelanikke vaid 13 protsenti.¹⁰ 1914. aastaks tõusis linnaelanikkonna osatähtsus Eesti alal 22 protsendile, kogu Venemaal vaid 15 protsendile.¹¹ Needki andmed kinnitavad, et Eesti oli Tsaari-Venemaa kapitalistlikult enamarenenud piirkondi. Kuna käesoleva sajandi algul kasvasid paljud linnad nii Eestis kui ka mujal üle oma administratiivpiiride, on need protsendid tegelikult veelgi suuremad, eriti 1914. aasta osas.

Ülevaade Tallinna elanikkonna suurenemisest saja aasta kestel on antud tabelis I.

Nagu tabelist I näeme, kasvas Tallinna tsiviilelanikkond mõõduv saajandi esimesel poolel märksa aeglasemalt kui saajandi teisel poolel.¹² Eriti jõudsasti hakkas elanike arv Tallinnas tõusma alates 1871. aastast, mil Balti raudtee abil oli Venemaaga saadud tunduvalt parem ühendus. Ajavahemikus 1871—1881 oli tema elanikkonna keskmine iive

⁷ Tallinna maksukogukonna kohta vt. TLA (= Tallinna Linna Riiklik Arhiiv), f. 168 (Tallinna Maksuvalitsus), nim. I (Ajalooline õiend) ja f. 169 (Tallinna Toompea Maksuvalitsus), nim. I (Ajalooline õiend).

⁸ P. Jordan, Die Resultate der Volkszählung der Stadt Reval am 16. November 1871. Reval, 1874, lk. 67. (Edaspidi: Die Resultate 1871.)

⁹ Eesti NSV Ajalugu, II kd. Tallinn, 1963, lk. 121; vt. ka A. Vassar, Töolisliikumise esimesed sammud Eestis, lk. 39 ja A. Kõõrna, Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Tallinn, 1961, lk. 13.

¹⁰ T. Rea, Eesti linnade funktsionaalsed tüübid XX sajandi alguses. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 88. Geograafiaalaseid töid I. Tartu, 1960, lk. 45.

¹¹ Sealsamas; Lätis oli linnaelanikkonna protsent kogu rahvastikust 1863. aastal 14,8, 1897. aastal 28,4 ja 1914. aastal 40,3. (Vt. История Латвийской ССР, Том II. Рига, 1954, lk. 75 ja 394.)

¹² Teiste linnade elanike arvu kohta vt. P. Jordan, Die Resultate 1871, lk. 35; H. Kruus, Linn ja küla, lk. 19; Zählungs-Ergebnisse in den russischen Ostseeprovinzen. «Deutsche Rundschau f. Geographie u. Statistik» IV. Wien, Pest, Leipzig, 1882, lk. 333; Очерки истории Ленинграда, т. II, М.-Л., 1957, lk. 173 ja т. III, М.-Л., 1956, lk. 105; История Латвийской ССР, том. II. Рига, 1954, lk. 75; П. Семенов, Геогра-

Tabel 1

Tallinna elanike arv ja selle juurdekasv 1816.—1917. aastani *

Aastad	Mehi		Naisi		Kokku	Juurdekasv %-des (1816=100)	Aasta keskmise iive %-des
	Arv	%	Arv	%			
1816	—	—	—	—	11 983	—	—
1820	5636	43,6	7266	56,4	12 902	107,7	1,9
1834	—	—	—	—	15 287	127,5	1,3
1844	—	—	—	—	18 822	157,1	2,3
1858	—	—	—	—	20 680	172,6	0,7
dets. 1863	11 797	49,5	12 026	50,5	23 823	198,9	3,0
16. nov. 1871 **	13 231	45,4	15 931	54,6	29 162	243,3	3,3
29. dets. 1881 **	21 874	47,7	24 006	52,3	45 880	382,9	5,7
28. jaan. 1897 **	27 700	47,1	31 110	52,9	58 810	490,8	1,8
1. jaan. 1910	—	—	—	—	91 538	763,9	4,1
1. jaan. 1911	—	—	—	—	96 219	803,0	5,1
1. jaan. 1912	50 307	48,0	54 145	52,0	104 452	871,7	7,6
1. jaan. 1913	57 087	49,2	59 045	50,8	116 132	969,1	11,2
1. jaan. 1914	68 503	52,3	62 622	47,7	131 125	1094,3	12,9
1. jaan. 1915	67 466	50,4	66 384	49,6	133 850	1117,0	2,1
1. jaan. 1916	73 228	49,1	75 843	50,9	149 071	1244,0	10,6
1. jaan. 1917	76 154	47,8	83 039	52,2	159 193	1328,5	6,8

* Tabel on koostatud järgmiste väljaannete ja materjalide alusel: Tallinna Statistiline aastaraamat 1924. Tallinn, 1925; «Ehstländische Gouvernements Zeitung» 30. März 1864, Beiblatt; Городское хозяйство Ревеля 1905—1915; P. Jordan, Die Resultate 1871; P. Jordan, Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung. Theil II, Band I, Lieferung I. Reval, 1883; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Под ред. Н. А. Тройницкого, XLIX. Эстляндская губ. СПб., 1905; Статистические сведения по городу Ревелю за 1912—1917. Ревель, 1913—1917. 1820. aasta kohta vt. ka SARKA (= Sõjaajaloo Riiklik Keskarhiiv), f. BYA (inseneride komando), s.-ü. 21 592, l. 1 ja «Эстляндские губернские ведомости», 22 ноября 1890, lk. 1. On teada ka 1825. aasta Tallinna elanikkonna üldarv, mis oli 21 532, sellest mehi 13 060, naisi 8 472. (Vt. RAKAL, f. 1288, nim. 25, s.-ü. 85, l. 2.) Kuna aga tabelis on antud vaid andmeid tsiviilelanikkonna kohta, siis ei olnud võimalik 1825. aasta andmeid tabelisse võtta. Politseiloenduse andmeid oleval 1889. a. Tallinnas olnud 52 921 elanikku. (Vt. J. H. М а - л и н о в с к и й, К изучению в медико-топографическом и статистическом отношении г. Ревеля, lk. 72.) On andmeid ka Tallinna tsiviilelanike arvu kohta järgmistel aastatel: 1901. a. oli see 67 007, 1904. a. 68 644 (sellest mehi 35 281, naisi 33 363), 1905. a. 69 561, 1906. a. 70 896, 1907. a. 71 432, 1908. a. 71 980, kuid tänini ei ole neid õnnestunud lõplikult kontrollida ning seepärast ei esitata neid ka tabelis. (Vt. RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 1648, 1.66; RAKAL, f. 1290, nim. 4, s.-ü. 217, l. 22 ja f. 1288, nim. 25, s.-ü. 85, l. 2; Статистический ежегодник на 1912 год. С.-Петербург, 1912, lk. 51; RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 1676, l. 63; s.-ü. 1695, l. 57 ja 59; s.-ü. 1709, l. 66.) Olgu märgitud, et Tallinna Linna Statistiline aastaraamat 1924 tööb lk. 15 1851. ja 1855. aasta tsiviilelanikkonna arvu kohta ilmselt valed, liiga suured arvud, mistõttu on väärad ka keskmised iibed neil aastail. Seda viga on paljudes teistes käsitlustes korratud.

** 1871., 1881. ja 1897. a. kohta on antud loenduspäeval kohal viibinud inimeste arv.

aastas 5,7 protsenti. Sajandi kaheksakümneandil aastail langes see majanduskriisi tagajärjel ja moodustas aastail 1881—1897 vaid 1,8 protsenti. Imperialismiperioodil tõusis kasvu tempo jällegi ning saavutas 1913. aastal 12,9 protsendiga oma kõrgpunkti. 1915. aastal esinenud tõus oli tingitud sõjapõgenike valgumisest Tallinna.¹³

фическо-статистический словарь Российской империи, т. IV. СПб., 1873, lk. 295 ja 450; Helsingin kaupungin historia. IV osa. Jälkimäinen nide. Helsingissä 1956, lk. 11; E. J u t i k k a l a, Turun kaupungin historia 1856—1917. Ensimmäinen nide. Turku, 1957, lk. 14; H. W a r i s, Kaupungit ja muut asustuskeskukset. Suomen Kulttuurihistoria. Jyväskylä-Helsinki, 1936, lk. 231; G. A h l b e r g, Stockholms befolkningsutveckling efter 1850. Stockholm (1958), lk. 15 jj.

¹³ H. P r a n t s väidab oma teoses «Tuhande aastane Tallinn» (Tallinn, 1919) lk. 78 ekslikult, et Esimese maailmasõja aastail «hakkas Tallinna rahvaarv tõusu asemel nüüd järjekindlalt alanema».

Tabel 2

Loomulik juurdekasv Tallinnas tuhande elaniku kohta ajavahemikus 1871—1917 *

Aastad	Elanike arv	Suremus**	Sündimus	live
1871	29 162	26,2	31,6	5,4
1881	45 880	29,5	33,8	4,3
1897	58 810	22,0	28,7	6,7
1910	91 538	20,5	25,8	5,3
1911	96 219	21,1	25,2	4,1
1912	104 452	17,3	25,6	8,3
1913	116 132	18,9	24,8	5,9
1914	131 125	19,0	24,7	5,7
1915	133 850	16,4	23,7	7,3
1916	149 071	19,3	22,6	3,3
1917	159 193	13,8	17,6	3,8

* Tabeli koostamiseks on kasutatud järgmisi väljaandeid ja materjale: Tallinna Statistiline aastaraamat 1924; Статистические сведения по Ревелю. Обзор Эстляндской губернии за 1881, 1897, 1910, 1911, 1912 и 1913 год. Ревель, 1882, 1898, 1911, 1912, 1913 и 1914; Статистический Ежегодник России 1910—1914 гг. СПб., 1911—1915; Статистический Временник Российской Империи. Серия II, выпуск семнадцатый. С.-Петербург, 1881; P. Jordan, Die Resultate der estländischen Volkszählung vom 29. December 1881 in textlicher Beleuchtung. Reval, 1886; P. Jordan, Beiträge zur Geographie und Statistik der Gouvernements Ehstland. Reval, 1889; Первая всеобщая перепись. Эстляндская губ.; I. Nielsen, Beiträge zur Bevölkerungsstatistik Estlands. «Baltische Monatsschrift», XXXIV Bd. Reval, 1888, lk. 223—264; РАКАЛ, f. 1284 (Отчеты губернаторов 1804—1917), nim. 67, s.-ü. 354; nim. 223, s.-ü. 44; nim. 3, s.-ü. 439; nim. 194, s.-ü. 55, 62, 103, 90, 98, 31, 112 ja 60; TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1857, l. 144. jj.

** Kubermangu aruannete järgi on suremus suurem kui Linna Statistika Büroo andmeil. Vahe on tingitud sellest, et viimane arvestas surnute arvust maha need haiglas surnud, kes ravile olid toodud maalt.

ses tehtud suuri vigu, kuna nii kõrge elanikkonna juurdekasvu tempo olevat võimatu.¹⁶ Aadresslaua arvestused on üldjoontes siiski õiged. 1. jaanuaril 1917 oli aadresslaua andmeil Tallinnas juba 159 193 elanikku. Niisiis oli elanike arv ajavahemikul 1871—1917 suurenenud 130 031 inimese võrra ehk umbes viiekordseks.

Pärast Saksa okupatsioonivägede saabumist 1918. aasta veebruari lõpul hakkas Tallinna elanikkond kahanema ja saavutas alles kodanliku perioodi lõpuks ligilähedalt 1917. aasta taseme.

Kuidas vaadeldaval ajavahemikul olid lood Tallinna elanikkonna loomuliku juurdekasvuga, sellest annab ülevaate tabel 2.

¹⁴ J. Kärner, Arkamisaegne Eesti ühiskond. Tartu, 1924, lk. 30; H. Kruus, Linn ja küla, lk. 30 jj.; T. Rea, Eesti linnade funktsionaalsed tüübid, lk. 50; Eesti NSV ajalugu II, lk. 110 ja 113.

¹⁵ Eesti NSV ajalugu II, lk. 327.

¹⁶ «Рижский Вестник» 3 август 1912, lk. 2.

Kapitalismi süvenedes Eesti põllumajanduses ja tööstuses astus ka Tallinn möödunud sajandi kolmandal veerandil tööstusliku kapitalismi perioodi, mis oligi tema elanikkonna kiire juurdekasvu üldiseks ja peamiseks põhjuseks, kusjuures aastail 1871—1881 esinenud Tallinna elanike arvu kiire tõus oli tingitud esijoones kaubanduse arengust, mida soodustas eesti ala kuulumine Vene impeeriumi koosseisu, eriti aga raudteeühendusest Peterburi kaudu Sise-Venemaaga.¹⁴ Pärast ajutist aeglustumist 80-ndatel aastatel, mis oli tingitud sügavast majanduskriisist, hakkas Tallinna elanikkond uue hooga jälle suurenema sajandi lõpul, mil Venemaa ja koos sellega ka Tallinn oma arengus jõudis kapitalismi viimasesse staadiumi, imperialismiperioodi. Seekord aga toimus suurenenine oluliselt juba tööstuse arenemise baasil.¹⁵

Eri peatüki Tallinna elanike arvu kasvus moodustavad Esimese maailmasõja eelsed ja aegsed aastad, mil elanikkond suurenes erakordselt kiiresti. Seekordne suurenenine oli tingitud sellest, et Tallinnas hakati rajama suuri laevaehitustehaseid, mis massiliselt tõmbasid ligi töölisi. 1912. aastaks ületas Tallinna elanike arv saja tuhande piiri ning linn tõusis suurlinnade hulka. Tallinna elanikkonna suurenenine oli nii hämmastamapanevalt kiire, et ajakirjanduses hakati isegi kahtlema, kas Tallinna aadresslause ei ole elanike arvestuses tehtud suuri vigu, kuna nii kõrge elanikkonna juurdekasvu tempo olevat võimatu.¹⁶ Aadresslaua arvestused on üldjoontes siiski õiged. 1. jaanuaril 1917 oli aadresslaua andmeil Tallinnas juba 159 193 elanikku. Niisiis oli elanike arv ajavahemikul 1871—1917 suurenenud 130 031 inimese võrra ehk umbes viiekordseks.

Pärast Saksa okupatsioonivägede saabumist 1918. aasta veebruari lõpul hakkas Tallinna elanikkond kahanema ja saavutas alles kodanliku perioodi lõpuks ligilähedalt 1917. aasta taseme.

Kuidas vaadeldaval ajavahemikul olid lood Tallinna elanikkonna loomuliku juurdekasvuga, sellest annab ülevaate tabel 2.

Tabel 3

Loomuliku iibe ja sisserände osatähtsus Tallinna elanikkonna suurenemisel ajavahemikus 1871—1917

Aastad	Elanikkonna juurdekasv	Loomulik iive		Sisseränne	
		arvuliselt	%-des	arvuliselt	%-des
1871—1881	16 718	2101	12,5	14 617	87,5
1910—1914	39 587	3294	8,3	36 293	91,7
1915—1917	25 343	2145	8,5	23 198	91,5

Näeme, et Tallinnas, nagu Balti kubermangudes üldse, oli sündimus Venemaa teiste kubermangude ja linnadega võrreldes madalam.¹⁷ Kuigi suremus pidevalt langes, jäi ta siiski küllaltki kõrgeks, mistõttu loomulik iive ei saanud elanike arvu kasvule märkimisväärselt mõju avaldada.¹⁸ Nagu märkisime, suurenes Tallinna elanikkond ajavahemikul 1871—1917 130 031 inimese võrra, millest loomuliku juurdekasvu arvele langeb ainult 18 920.

Loomuliku juurdekasvu väike osatähtsus Tallinna elanike arvu suurenemises selgub ka tabelist 3.

Järelikult tuleb Tallinna elanike arvu kasvu põhiallikaid otsida kusagilt mujalt, nimelt sisserändest.

Kapitalistlik linnastumine on lahutamatu seotud põllumajanduse ja tööstuse arenguga ja ta on seejuures palju võimsam ning massilisem kui eelmiste formatsioonide aegne urbaniseerumine. Kapitalism lõi paratamatult rahvastiku liikuvuse, «mida endised ühiskondliku majanduse süsteemid ei vajanud ja mis oli nende ajal vähegi suuremas ulatuses võimatu».¹⁹

Elanike siirdumine põllumajandusest linnadesse on oma olemuselt progressiivne nähtus. «See tõstab elanikkonna kirjaoskust ja tema teadlikkust, istutab temasse kultuurseid harjumusi ja tarbeid,» kirjutas V. I. Lenin.²⁰ Urbaniseerumise tähtsusest kõneleb kas või seegi, et just linnasiirdumise tulemusena kujunes välja proletariaat ja tema vastasjõuna rahvuslik linnakodanlus.

Vastavalt sellele, kuidas kapitalistlik tootmine vallutab põllumajanduse, «väheneb nõudmine põllutööliliste absoluutselt; ta väheneb koos sel alal funktsioneeriva kapitali akumulatsiooniga, kusjuures tööliste väljatõrjumisega ei kaasne, nagu mittepõllumajanduslikus tööstuses, nende hoogsam ligitõmbamine».²¹ Selle Karl Marxi seisukoha paika-pidavust kinnitavad ka meie linnade ja töölisliikumise ajaloo uurijate tulemused.²²

Maaelanike alatine vool linna ja tööstusesse eeldab, et «maal on pidevalt olemas varjatud ülerahvastust, mille suurus saab nähtavaks alles siis, kui äravoolukanalid muutuvad erakordselt laiaks».²³ Varjatud ülerahvastus andis Eestis end teravalt tunda juba XIX sajandi keskel, kuid äravoolukanalid avanesid alles 60-ndaail aastail. Eriti mõjus neid äravoolukanalid laiendavana uue, 1863. aasta passikorralduse kehtestamine, millega tühistati eesti talupoegade ümberasumisel linnadesse või teistesse kubermangudesse seni kehtinud kitsendused ja vähendati mõisnike õigusi talupoegade liikumisvabaduse piiramisel. Just 1860-ndate aastate algusest peale kujunes talurahva antifeodaalne võit-

¹⁷ А. Т. Ра шин, Население России, lk. 232—257. Vt. ka «Правительственный Вестник» 21 мая 1891, lk. 3 ja Россия в мировой войне 1914—1918 года (в цифрах). М., 1925, lk. 5.

¹⁸ 1909. aastal oli Peterburis suremus tuhande elaniku kohta 24,7, Moskvas 29,6, Varssavis 20,3 ja Riias 19,3. (Vt. TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1695, l. 84.) Ajavahemikul 1861—1913 oli Euroopa-Venemaa 50 kubermangus tuhande elaniku kohta sündimus 48,9, suremus 34,0, loomulik juurdekasv seega 14,9. (Vt. А. Т. Ра шин, Население России, lk. 153.)

¹⁹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 503.

²⁰ Sealsamas, lk. 483.

²¹ K. Marx, Kapital, I kd. Tallinn, 1953, lk. 558.

²² H. Kruus, Linn ja küla, lk. 18; T. Rea, Linnade rahvaarvu muutumisest, lk. 233; A. Vassar, Töölisliikumise esimesed sammud, lk. 33 jj.

²³ K. Marx, Kapital, I, lk. 558.

lus massiliseks ümberasumisliikumiseks, mille sihtkohaks oli Krimm ja Samaara. Sel ajal võtab hoogu ka Eesti linnade kasvamine, mis kestab edasi järgnevail aastakümneil, millal küla oli samade tegurite mõju all.²⁴

Virumaalt pärit rahvalaulus «Sulase põli» konstateeritakse veendumusega:

«Ei talumatsi teenida
ei ole miski mõnu,
tee tööd kui vana hobune
ja pealegi saad sõnu.»

Laul lõpeb sõnadega:

«Ma võtsin oma kodinad
ja sõitsin linna,
ei enam talu sulaseks
ma iial taha minna.»²⁵

Sajandi lõpu poole löi maaelanike linnasiirdumiseks soodsamad tingimused ka liiklusolude paranemine, eelkõige raudteevõrgu laienuks sajandi viimasel veerandil.²⁶

Maaelanike astumisest Tallinna maksukogukonna liikmeks annab ülevaate tabel 4.²⁷

Sellest näeme, et 80-ndail aastail elanike juurdevool Tallinna peaaegu lakkas. Seda kinnitavad ka 1889. aasta Tallinna politseiloenduse andmed, mille kohaselt 1889. aastal olevat Tallinnas olnud 52 921 elanikku.²⁸ Kuigi see arv pole päris täpne, näitab ta meile siiski, et võrreldes 1881. aastaga oli Tallinna elanikkond suurenenud sootuks vähem kui eelmisel aastakümnel: aastail 1871—1881 oli Tallinna elanikkonna juurdekasv 16 718 inimest, aastail 1881—1889 aga ainult 7041. Ilmselt oli immigratsioon peaaegu lakanud ja elanikkond kasvas peamiselt sünni arvel.

Raske majanduslik olukord ja peaaegu üldine viletsus sundis välja rändama mitte ainult teenijaid ja vabadikke, vaid ka taluperemehi.²⁹

²⁴ Kehvikute, maatute ja vabadike väljapääsmatust raskest olukorrast maal jutustavad paljud arhiivitoimikud, nagu näiteks RAKA, f. 2054 (Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner); nim. 1, s.-ü. 2079, l. 1; s.-ü. 2222, l. 1; s.-ü. 2469, l. 39 jj.; s.-ü. 2598, l. 42; s.-ü. 2703, l. 18 jj.; s.-ü. 3385, l. 6; f. 952 (Viljandi sillakohus), nim. 1, s.-ü. 379, l. 61 jj.; f. 29 (Eestimaa kubeneri kantselei), nim. 2, s.-ü. 135, l. 72 jj.; s.-ü. 205, l. 3; s.-ü. 792, l. 2 jj.; s.-ü. 1070, l. 6 jj.; f. 296 (Liivimaa kubeneri kantselei), nim. 58, s.-ü. 548, l. 3; nim. 76, s.-ü. 1113, l. 15 jj.; nim. 107, s.-ü. 585, l. 153 jj.; f. 905 (Ida-Järvamaa adraakohtunik), nim. 1, s.-ü. 10, l. 35 jj.; f. 902 (Maa-Virumaa adraakohtunik), nim. 1, s.-ü. 335, l. 88; vt. ka N. K ö s t n e r, Teorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lk. 77.

²⁵ KM (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum), ERA (= Eesti Rahvaluule Arhiiv), I 3, 701/2.

²⁶ H. K r u u s, Linn ja küla, lk. 23. Helsingi—Hämeenlinna—Tampere raudtee mõju Helsingi, Hämeenlinna ja Tampere elanike arvu tõusule on käsitlenud K. E n k o l a oma uurimuses «Kulturgeographische Betrachtungen über die Bevölkerungsentwicklung Südwestfinlands in den Jahren 1840—1940» (Turku, 1953), lk. 59.

²⁷ Baltimaadel oli tõsiseks takistuseks linna maksukogukonda astumisel 25. juulil 1858 senati ukaasiga linnadele antud õigus nõuda uutelt maksukogukonda astujailt maksude, esijoones pearaha tasumise kindlustamiseks kautsjoni, mille suurus ei tohtinud ületada 30 rubla. Kuigi 1863. aastal pearaha kaotati ning selle asemele astus kinnisvaramaks, jätkasid linnade magistraadid ja nende maksuvalitsused mitmesuguste omaleiutatud ette-
käänetega neile nii kasulikku kautsjonide nõudmist, mida soodustas asjaolu, et kõnesoleva muutuse õiguslikku alust selgitav ukaas anti alles 23. jaan. 1869. Uhtlasi ei piiratud lubatud ülemmääraga, s. o. 30 rublaga, vaid suurendati teda suvaliselt. Kõige suuremad kautsjonimäärad olid Tallinnas, kus seda nõuti mitte ainult meestelt, nagu mujal, vaid ka naistelt. (Vt. R. K e n k m a a, Carl Robert Jakobson Tallinnas 1871/72. «Vana Tallinn» III, 1938, lk. 100.)

²⁸ Л. М. М а л и н о в с к и й, К изучению в медико-топографическом и статистическом отношении г. Ревеля, lk. 7.

²⁹ H. A s p e l, Ajalooline traditsioon Haljala kihelkonnast 1930. a. (KM KO (= Käsikirjade osakond), f. 199, M. 57, l. 42.)

Üheaegselt väketootjate massilise laostamisega lõi kapitalism ka nõudmise palgatöölise järele. Proletariaadi ridadesse tõugatavate talupoegade arvu kasv ning nõudmise suurenemine palgatöö järele nii maal kui ka linnas on aga ühe ja sama nähtuse kaks külge.

Väiketööstus ja manufaktuur ei hävitanud tootja paiksust ja maa külge kinnistatust. Mehhaniseeritud suurtööstus soovastu lõi paratamatult rahvastiku liikuvuse. «Nõudmine tööliste järele üldiselt võttes kasvab, kord töustes õitsenguperioodidel, kord langedes kriisiperioodidel, nii et tööliste siirdumine ühest ettevõttest teise, riigi ühest otsast teise saab paratamatuks,» kirjutas V. I. Lenin.³⁰ Maatud ja külakehvikute hulgad olid areneva kapitalistliku tööstuse jaoks tööjõu reservarmees.

Kui vaadelda Tallinna maksukogukonna täienemist sugude järgi, siis selgub, et kuni 80-ndate aastateni olid suures ülekaalus mehed, 80-ndail aastail langes Tallinna maksukogukonda vasuvõetud meeste arv tugevasti (vt. tab. 4) ning selle tagajärjel suurenes naiste osatähtsus, kuigi ka nende arv langes.

Olgugi et Tallinna elanike arvu kujunemise kohta möödunud sajandi lõppkümnen-dist andmed puuduvad, võime siiski oletada, et seoses 90-ndate aastate teisel poolel alanud tööstusliku tõusuga suurenes taas elanike vool siia.³¹ Ka käesoleva sajandi esimese kümne aasta kohta võib arvata, et elanike siirdumine Tallinna sõltus siinsest majanduslikust konjunktuurist, eelkõige töövõimalustest tehastes ja vabrikutes.

Täpsemad andmed Tallinna elanikkonna liikuvuse kohta on meil kasutada ajavahe-
mikumist 1912—1917 Tallinna linna Statistika Büroo väljaannete näol, kus on ära toodud ka Tallinna aadressilaua vastavad andmed. Andmeid elanikkonna eri seisuste kohta sisaldavad need väljaanded aga ainult kahe, nimelt 1912. ja 1913. aasta kohta.

Aadressilaua andmeist (tab. 5) ilmneb, et elanikkonna mehhaaniline liikuvus Tallinnas oli Esimese maailmasõja eelseil ja aegseil aastail erakordselt suur: iga aasta saabus siia kümneid tuhandeid inimesi ja ka lahkujate arv ulatus kümnetesse tuhandetesse. Elanike juurdevoolu Tallinnasse soodustas see, et neil aastail ehitati siin suuri laevahitustehaseid ja ajakohaseid kindlustusi, kusjuures kindlustustöödest osavõtjad ei kuulunud mobilisatsiooni alla.³² Seetõttu ületas Tallinna elama asunute arv neil aastail tunduvalt lahkunute arvu.³³ Kõige suurem oli saabujate ülekaal 1915. aastal, mil Tallinna valgus rohkesti sõjapõgenikke, nagu juba eespool mainisime.

Kui jälgida Tallinna elanikkonna liikuvust eri aastaegadel, siis selgub, et linna saabus kõige rohkem inimesi sügiskuudel — septembris, oktoobris ja novembris —, mil maal põllutöödega lõpule oli jõutud. Tallinnast lahkumine suurenes aga kevadel, aprillist alates, ja oli kõige intensiivsem suvel ning varasügisel, millal maal tööjõudu eriti vajati.³⁴

1914. aastast alates hakkas meeste juurdevool Tallinna mobilisatsioonide tõttu vähenema, nende osatähtsus linna elanikkonnas vähenes, naiste oma aga suurenes (vt. tab. 1 ja 5).

Tallinna elanikkonna kontsentreerumist, nagu me juba eespool märkisime, on seisuste kaupa võimalik jälgida vaid 1912. ja 1913. aastal. Selgub, et ka neil aastail, nagu käsitletaval perioodil üldse, moodustasid linna saabujate põhimassi talupojaseisusesse kuuluvad inimesed. 1912. aastal saabus Tallinna 75 986 talupojaseisusest inimest ja lahkus 66 152, seega oli saabujaid 9834 inimest rohkem kui lahkujaid. Imigratsioon ületas kõnesoleval aastal emigratsiooni kõigis seisustes kokku 11 575 inimese võrra, kus-

³⁰ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 459. jj.

³¹ 90-ndate aastate lõpul kergendas tunduvalt maaelanike linnaasumist 1897. aasta 7. aprilli passiseadus, mille järgi kõigile Vene alamaile väljaantavad isikut tõendavad dokumendid vabastati koormavast maksust, mis oli seatud sisse 15. det. 1763. Säilis ainult 15 kopika suurune maks passiraamatukese eest. (Vt. Полный свод законов, т. XVII, № 13 932.)

³² TLA, f. 195, nim. 2, s.-ü. 1695, l. 7.

³³ Tallinna elanikkonna tihedus suurenes neil aastail märgatavalt. Lasnamäel, näiteks, kus vahetult enne sõda oli asustus võrdlemisi hõre, elas juba 1914. aastal mitu tuhat elanikku. (Vt. «Ревельские Известия» 22-января 1915.)

³⁴ Статистические сведения по гор. Ревелю за 1912—1916 гг.

Elanike juurdetulek Tallinna maksukogukonda *
(m. = mehi, n. = naised)

Kubermangud, maakonnad, kihelkonnad ja Venemaa linnad	A a s t a d											
	1837	1857	1864	1870	1871	1872	1873	1874	1885	1886	1887	1888
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Eestimaa kubermang												
<i>Harjumaa</i>												
Hageri	m.	2	1	8	21	12	5	15	6	3	2	—
	n.	—	—	1	—	—	2	1	2	1	1	3
Harju-Jaani	m.	—	—	2	5	3	3	6	3	1	—	—
	n.	—	—	—	1	—	—	—	4	—	—	—
Juuru	m.	—	2	2	5	8	6	9	4	2	—	1
	n.	—	2	1	—	—	1	—	—	2	—	1
Jõelähtme	m.	1	3	4	7	15	7	10	10	2	—	—
	n.	—	1	—	—	—	1	1	2	2	—	—
Jüri	m.	—	—	2	8	6	2	4	1	—	—	—
	n.	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1
Keila	m.	4	5	7	26	17	6	16	5	1	1	2
	n.	2	—	3	2	—	—	1	1	1	1	1
Kose	m.	3	—	—	7	6	3	12	15	—	—	—
	n.	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—	—
Kuusalu	m.	2	2	2	6	6	1	8	1	1	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Nissi	m.	2	2	4	19	14	14	11	7	1	—	—
	n.	—	2	—	—	—	2	1	4	1	—	—
Rapla	m.	7	—	2	6	5	1	9	3	1	2	—
	n.	1	—	1	—	—	—	—	1	2	1	—
Risti	m.	1	1	1	3	4	1	4	10	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—
Harjumaalt	m.	22	16	34	113	96	49	104	65	12	5	3
	n.	4	5	6	5	—	6	5	17	14	3	5
kokku		26	21	40	118	96	55	109	82	26	8	8
<i>Lääne- ja Hiiumaa</i>												
Emmaste	m.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hanila	m.	1	1	—	4	4	3	1	2	2	1	—
	n.	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—	—
Karuse	m.	1	2	—	4	4	3	2	—	1	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Kullamaa	m.	—	1	1	28	19	17	4	2	2	2	—
	n.	—	—	1	—	1	2	2	1	2	2	—
Käina	m.	1	—	1	1	1	—	—	1	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Lihula	m.	—	1	1	7	1	—	3	—	1	1	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lääne-Nigula	m.	1	—	2	2	7	2	4	3	1	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Martna	m.	—	—	3	2	—	1	1	1	—	—	—
	n.	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Mihkli	m.	—	1	1	4	—	1	—	2	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

* RAKA, f. 178, nim. 1, s. ü. 4940, 4947, 4954, 4955, 4956, 4957, 4958, 11313, 11314, 11315, 11316.

Tabel 4. järg

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Märjamaa	m.	1	2	—	2	3	1	3	4	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Noarootsi	m.	—	1	8	3	1	3	1	2	4	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	1	—	3	3	—	—	—	1
Pühalepa	m.	—	1	—	3	2	—	—	1	—	—	—	—	—
	n.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Reigi	m.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Ridala	m.	—	1	3	1	2	—	1	2	—	—	—	—	—
	n.	—	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Vigala	m.	—	—	1	4	1	—	2	1	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—
Vormsi	m.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lääne- ja Hiiumaalt	m.	5	11	22	65	45	31	22	21	11	4	—	—	1
	n.	—	1	7	3	1	3	5	8	8	3	—	—	2
	kokku	5	12	29	68	46	34	27	29	19	7	—	—	3
Järvamaa														
Ambla	m.	—	2	2	9	4	—	2	2	1	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	1	—
Järva-Jaani	m.	—	—	—	4	1	3	1	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Järva-Madise	m.	1	—	—	3	2	—	—	2	1	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Koeru	m.	3	1	—	4	5	2	1	1	—	—	—	—	—
	n.	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Paide ja Anna	m.	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Peetri	m.	1	1	—	6	3	5	8	3	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Türi	m.	—	—	1	2	2	1	3	—	3	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	2	2	—	2	—	—	—	—
Järvamaalt	m.	5	4	3	28	18	11	15	8	5	—	—	—	—
	n.	1	—	—	—	—	3	3	3	4	—	—	3	—
	kokku	6	4	3	28	18	14	18	11	9	—	—	3	—
Virumaa														
Haljala	m.	2	1	2	4	2	1	3	3	—	—	—	1	—
	n.	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	1	—	—
Hisaku	m.	—	1	—	4	1	—	2	1	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	1	—	—	1	5	—	—	—	—	—
Jöhvi	m.	—	1	1	4	1	2	—	—	1	1	—	—	—
	n.	—	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Kadrina	m.	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Lüganuse	m.	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Rakvere	m.	4	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
	n.	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Simuna	m.	—	—	—	3	1	—	2	3	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Vaivara	m.	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Tabel 4. järg

1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Viru-Jaagupi	m.	6	—	1	1	2	2	3	3	—	—	—	—
	n.	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Väike-Maarja	m.	—	1	—	5	3	—	1	—	—	—	—	—
	n.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Viru-Nigula	m.	2	5	—	3	2	2	—	—	—	—	—	1
	n.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Virumaalt	m.	14	11	5	26	16	8	12	11	1	1	1	1
	n.	4	2	—	1	2	—	4	9	2	3	1	1
	k o k k u	18	13	5	27	18	8	16	20	3	4	2	2
Eestimaa kubermangust	m.	46	42	64	232	173	96	153	105	29	10	4	5
	n.	9	8	13	9	3	12	17	37	28	9	9	5
	k o k k u	55	50	77	241	176	108	170	142	57	19	13	10
Liivimaa kubermangust	m.	19	6	8	15	16	3	4	10	2	1	2	3
	n.	10	1	6	1	2	1	1	3	2	1	—	—
	k o k k u	29	7	14	16	18	4	5	13	4	2	2	3
Venemaa teistest kubermangu- dest	m.	2	2	8	4	8	—	7	2	1	—	—	1
	n.	1	4	3	1	2	—	5	—	1	1	—	—
	k o k k u	3	6	11	5	10	—	12	2	2	1	—	1
Venemaa linnadest	m.	13	10	4	1	8	—	5	3	—	—	—	—
	n.	16	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	k o k k u	29	13	5	1	9	—	5	3	—	—	—	—
Kõigist kokku	m.	80	60	84	252	205	99	169	120	32	11	6	9
	n.	36	16	23	11	8	13	23	40	31	11	9	5
	k o k k u	116	76	107	263	213	112	192	160	63	22	15	14

juures talupojad moodustasid neist 85 protsenti. 1913. aastal oli vastav protsent 87,1. Ülejäänud, sootuks väikese osa moodustasid aadlikud, riigiametnikud, aukodanikud, kaupmehed, linnakodanikud ja välismaalased.

Kõige rohkem saabus ümberasujaid Tallinna tema lähemast ümbrusest, s. o. Harjumaalt, millele järgnesid kaugemal asuvad Lääne-, Järva- ja Virumaa. Kuna linna siirdusid eelkõige just noored, elujõulised ja abiellumisealised inimesed, siis on mõistetav, et niisugune suur linn nagu Tallinn avaldas tunduvalt mõju ka oma tagamaaks olevatele maakondadele. Kõige vähem kannatas Tallinna külgetõmbejõu tõttu elanikkonna looduslik iive muidugi kaugemal asuvates maakondades. Seepärast oligi rahva loomulik juurdekasv kõige suurem Virumaal, kõige madalam aga Harjus.³⁵

Tallinna siirdumine on jätnud jälgi ka rahvatraditsiooni. Jüri kihelkonna kohta näiteks märgitakse, et «kaugemaiks väljarändamise kohtadeks on Venemaa ja Narva, lähedasemaiks Tallinn, või nagu siin nimetatakse lihtsalt «linnaks» ... Juba 1860-st aastast on Aruküläst võrdlemisi vabalt võidud asuda Tallinna. Aruküla mõisnik elas ise «linnas» ning viis endale vallast teenijaid, kes siis peagu kõik ka linna elama jäid.»³⁶ Samuti asuti peamiselt Tallinna ka Jüri kihelkonna Nabala, Kurna, Lagedi ja teistest mõisatest. «Kose kihelkonnast on 1850—70-ndate aastate vahel olnud Tallinna väljarändajaid kaunis rohkesti. Nii olevat Kuivajõe vallast lahkunud umbes kuus peret...»³⁷

³⁵ Vt. «Revalsche Zeitung» 29. April 1880, lk. 1.

³⁶ J. Tavas, Ajalooline traditsioon Jüri kihelkonnast, 1931. a. KM KO, f. 199, m. 54, l. 47 jj.

³⁷ L. Otsa, Ajaloolist traditsiooni Kose kihelkonnast, 1931. a. KM KO, f. 199, m. 50, l. 3 jj.; vt. ka M. Sorgsepp, Ajalooline traditsioon Juuru kihelkonnast, 1930. a.

Tabel 5

Tallinna elanike mehhaaniline liikumine aastail 1912—1917 *

Aastad	Saabus		Lahkus		Saabus rohkem kui lahkus		
	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi	kokku
1912	57 143	45 114	50 424	40 258	6 719	4 856	11 575
1913	79 764	49 176	68 416	45 621	11 348	3 555	14 903
1914	98 172	59 451	99 203	55 712	1 031	3 739	2 708
1915	90 734	66 627	85 018	57 243	5 716	9 384	15 100
1916	—	—	—	—	5 742	4 426	10 168
1917	—	—	—	—	2 915	7 168	10 083

* Tabel on koostatud «Статистические сведения по гор. Ревелю, за 1912—1917 гг.» ja «Tallinna Statistiline aastaraamat 1924» andmete alusel.

Tabelist 4 näeme, et XIX sajandi 70-ndail ja 80-ndail aastail on Tallinna maksukogukond, seega ka Tallinna linn, saanud kõige rohkem uusi inimesi juurde Harjumaa kihelkondadest, eriti Hageri, Keila, Nissi, Kose ja Jõelähtme kihelkonnast. Hulgaliselt on Tallinna tulnud ka Läänemaalt. 70-ndate aastate algul oli erakordselt palju Tallinna siirdujaid Kullamaa kihelkonnast, mis oli Läänemaa kõige suurema elanike arvuga kihelkonnaks.³⁸

Peaegu üldse ei asunud Tallinna Hiiumaalt, sest sealse põllumajandusliku suhtelise ülerahvastuse võtsid vastu Kärddla kalevivabrik ja Haapsalu linn. Harju- ja Läänemaaga võrreldes asus Tallinna hoopis vähem elanikke Järva- ja Virumaalt.³⁹ (Vt. ka kaartdiagramme).

Väljastpoolt Eestimaa kubermangu immigreruti Tallinna kõige rohkem Liivimaa kubermangust, kuigi selle eesti ala lõunaosast siirduti rohkesti ka Riiga ja lääneosast vähesel määral Pärnusse.⁴⁰ Tähelepanuväärset hulgal sai Tallinn elanikke juurde Kuramaalt, Peterburi kubermangust ja Soomest. Kuna Tallinn oli 70-ndail ja 80-ndail aastail veel suhteliselt väike, ei suutnud ta loomulikult Tsaari-Venemaa kaugemate alade maa-rahvastiku mobiilsusele märkimisväärset mõju avaldada.

Meenutagem, et mitte kõik Tallinna elanikud ei kuulunud linna maksukogukonda. P. Jordani andmeil oli neist näiteks 1871. aastal teiste kogukondade hingekirjas 11 027 inimest, neist Eestimaa kubermangu teistes linnades 1378, s. o. 12,5 protsenti, ja vallakogukondades 7437 ehk 67,4 protsenti (Harjumaal 3949, Läänemaal 1832, Järvamaal 818, Virumaal 565), 273 inimese kogukonda kuulus oli teadmata. Liivimaa kubermangu linna- ja vallakogukondadesse kuulus 1026 ehk 9,3 protsenti, Peterburi kubermangu 271 ehk 2,5 protsenti, Kuramaale 174 ehk 1,6 protsenti, Soome 166 ehk 1,5 protsenti ja Tsaari-Venemaa teistesse kubermangudesse 575 ehk 5,2 protsenti.⁴¹

Neistki andmetest selguvad Tallinna elanikkonna päritolu ning kontsentreerumise lähtekohad. Kui 1871. aasta loenduse andmeid kõrvutada 1881. aasta omadega, näeme, et teiste aladega võrreldes on kasvanud Peterburi kubermangu, samuti Tsaari-Venemaa teiste kubermangude osatähtsus. Tallinna elanikest kuulus nendesse maksukogukondadesse nüüd vastavalt 815 inimest ehk 3,7 protsenti ja 2174 inimest ehk 9,8 protsenti, seega kokku 13,5 protsenti 1871. aasta 7,7 asemel.⁴²

Kui Tallinna lähem tagamaa oleks olnud asustatud hõredalt, siis pidanuks linn algu-

³⁸ RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 11332, 11343, 11349.

³⁹ Virumaalt asuti enamasti Narva ja Peterburi. Ühtlasi tuleb meele pidada, et kõrgesse ikka ja majanduslikult raskesse olukorda sattunud talupojad lahkusid sageli linnast. (Vt. KM KO, f. 200, m. 21:1 (Jõelähtme kihelkond), l. 42 jj.)

⁴⁰ A. Mattiesen, Ajaloolist traditsiooni Väandra kihelkonnast, 1925. a. KM KO, f. 200, m. 4:1, lk. 69 jj.

⁴¹ P. Jordan, Die Resultate 1871, lk. 68.

⁴² P. Jordan, Die Resultate 1881, lk. 101.

Elanike siirdumine Eestimaa kubermangust Tallinna maksukogkonda

sest peale orienteeruma kaugemalt tulevale tööjõule, nagu seda pidi näiteks tegema Peterburi.⁴³

1897. aasta rahvaloenduse andmeil oli Tallinna elanikest, keda koos sõjaväega oli 64 572, sündinud Tallinnas 23 544 (36,5%), Eestimaa kubermangus 25 044 (38,8%), teistes Venemaa kubermangudes 15 063 (23,2%), välisriikides 921 (1,5%). Väljaspool Tallinna sündinuid oli seega kokku 63,5 protsenti.⁴⁴

Põhja-Eesti väikelinnades (Haapsalu, Rakvere, Paide, Paldiski) oli 1897. aasta rahvaloenduse andmeil väljastpoolt Eestimaa kubermangu sisserännanute protsents vaid 13,2. Järelikult kehtib ka Eesti linnade kohta rahvastiku migratsiooni üks põhiseadusi: mida suurem linn, seda suurem tema kesktõmbejõud.

1897. aastal oli Tallinna elanikest väljaspool Eestimaa kubermangu sündinud 13 606 inimest, neist 4279 (31,4%) Liivimaa kubermangus, 3414 (25,1%) Peterburi kubermangus ja 91 (0,7%) Kuramaa kubermangus. Ulejäänud 7784 inimest (42,8%) pärinesid teistest Euroopa-Venemaa kubermangudest.⁴⁵

Tsaari-Venemaa koosseisus arenesid Eesti linnad nii kohaliku põllumajandusliku tagamaa keskustena kui ka hoopis laiemate majanduslike sidemetega tööstusasulatena ja väliskaubanduslike sadamatena.⁴⁶ Eesti ala suurim linn Tallinn (aga ka Narva ja Pärnu) kasvas eelkõige tänu laialdastele majanduslikele sidemetele suure Vene tagamaaga.

*

Kokku võttes võib konstateerida, et XIX sajandi 90-ndate aastate teisel poolel imperialismi perioodi jõudnud Tallinna majanduslikud sidemed tugevnesid Vene tagamaaga veelgi. Sel perioodil arenes Tallinn eelkõige kui tööstuslinn ning hakkas ka juba kaugemalt rohkem elanikke ligi tõmbama, mis eriti süvenes Esimese maailmasõja eel ja ajal. Arvatavasti soodustas seda protsessi asjaolu, et eesti ala, eriti Tallinna ümbruse kihelkonnad olid rahvast juba «kuivaks» muutunud. 70-ndate aastate järsk majanduslik tõus ja hilisem kapitalismi areng Tallinnas olid teinud oma töö. Tallinna kiire areng neil aegadel oli tema suhteliselt väikesele tagamaale eesti alal olnud liiga järsk ja ulatuslik, mida sinne aeglane ja nõrk põllumajandusliku elanikkonna juurdekasv ei suutnud katta.⁴⁷ Peamise Tallinna elanikkonna juurdekasvu aastail 1871—1917 aga andis siiski kohaliku maaelanikkonna linna siirdumine.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
9. I 1964

⁴³ Peterburi sai oma põhielanikkonna ajavahemikus 1869—1910 Tveri ja Jaroslavi kubermangu talupoegade sisserännu arvel. (Vt. В. В. Покшишевский, Некоторые вопросы экономико-географического положения Ленинграда. Вопросы географии. Сборник тридцать восьмой. М., 1956, lk. 115 jj.)

⁴⁴ Peterburis oli vastav protsents 68,7 ja Moskvas 73,7. — Vt. А. Т. Рашин, Население России, lk. 132.

⁴⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской Империи в 1897 г., Эстляндская губ.

⁴⁶ В. К. Яцунский, Значение экономических связей с Россией для хозяйственного развития городов Прибалтики в эпоху капитализма. Исторические записки, т. 45, 1954; T. Rea, Linnade rahvaarvu muutumisest, lk. 233.

⁴⁷ Vt. RAKA, f. 178, nim. 1, s.-ü. 11332, 11343, 11349; N. Köstner, Teoorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, lk. 91.

ФОРМИРОВАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ТАЛЛИНА В 1871—1917 гг.

Р. Пуллат

Резюме

Быстрый рост городского населения с середины XIX столетия был одним из важнейших общественно-экономических процессов капиталистической формации. В нем наиболее ярко проявился рост торгово-промышленного населения за счет сельскохозяйственного. Изучение формирования населения Таллина имеет поэтому большое значение и с точки зрения изучения всей истории Эстонии.

В период с 1863 по 1897 г. удельный вес городского населения среди всего населения Эстонии возрос с 8,8 до 19,2%. В Российской империи в целом этот показатель равнялся в 1897 г. 13%. К 1914 г. удельный вес городского населения возрос на территории Эстонии до 22%, а по России в целом — до 15%.

С 1871 г., с улучшением связей с внутренней Россией после построения Балтийской железной дороги, население города Таллина стало особенно быстро увеличиваться. В 1871—1881 гг. средний годовой прирост населения Таллина, обусловленный быстрым развитием торговли, составлял 5,7%. В 1881—1897 гг. темп роста населения временно понизился (средний годовой прирост составлял лишь 1,8%). Этот темп опять ускорился в конце века, когда Россия вступила в стадию империализма. Прирост населения шел в основном на базе развития промышленности. Быстрый рост численности населения Таллина в 70-х гг. отражается также в увеличении налоговой общины (табл. 4). Впоследствии наступившего в начале 80-х гг. глубокого продолжительного экономического кризиса количество лиц, принимаемых в налоговую общину, уменьшается. В 1871—1881 гг. население города Таллина увеличилось на 16 718 человек, а в 1881—1889 гг. прирост составлял только 7041. Приток новых жителей почти прекратился и население увеличивалось в основном за счет естественного прироста. Особую главу в истории Таллина составляют годы кануна и первой мировой войны, годы, когда создание судостроительных заводов и морской крепости притягивало в город много рабочей силы. В 1913 г., например, количество населения в Таллине увеличилось на 12,9%. В начале 1917 г. в Таллине было 159 193 жителя (табл. 1). Таким образом, численность населения Таллина увеличилась в 1871—1917 гг. на 130 031 человек, т. е. примерно в пять раз, при этом за счет естественного прироста только на 18 920 человек. После оккупации в начале 1918 г. Эстонии немецкими войсками численность населения Таллина уменьшилась и только к концу буржуазного периода она достигла приблизительно уровня 1917 г. Естественный прирост населения Таллина был очень небольшим (табл. 2), увеличение численности населения происходило главным образом за счет переселенцев, чему способствовали: 1) толчок, вызванный развитием капитализма и расслоением крестьянства в деревне и 2) притягательная сила, вызванная развитием промышленности, транспорта и торговли в городах. Передвижению сельскохозяйственного населения существенно способствовал паспортный закон 1863 г. (см. табл. 4), а также улучшение транспортных условий, особенно возникновение и расширение в последней трети прошлого столетия железнодорожной сети.

До 80-х гг. среди лиц, прибывших в Таллин из деревни, сильно преобладали мужчины. В 80-х гг. их количество резко падает, и увеличивается удельный вес женщин, хотя количество последних тоже немного падает.

О механическом передвижении населения Таллина в 1912—1917 гг., т. е. в те годы, когда население города росло чрезвычайно быстро, мы имеем более точные данные. В этот период, не считая 1914 г., население Таллина увеличилось за счет приехавших из других мест на 10 000—15 000 человек в год.

Основную массу прибывших составляли люди крестьянского сословия. Так в 1912 г. из 11 575 человек, поселившихся в Таллине, 9834, т. е. 85%, составляли крестьяне. В 1913 г. этот показатель равнялся 87,1%. Остальную, совсем маленькую часть составляли дворяне, чиновники, купцы, горожане и иностранцы.

Больше всего новых жителей прибывало в Таллин из близлежащих районов, приходов уезда Хярьямаа, особенно из Хагери, Кейла, Нисси, Йьельхатме. Много людей прибывало также из уезда Ляэнемаа. В начале 70-х гг. в Таллин переселилось особенно много жителей из прихода Кулламаа, который был вместе с тем самым густонаселенным приходом уезда Ляэнемаа. Гораздо меньше было переселенцев из уездов Ярвамаа и Вирумаа, почти совсем не было их с острова Хийумаа, так как основная часть жителей острова направлялась на работу на Кярдласкую суконную фабрику и в город Хаапсалу, освобождая тем самым остров от относительной перенаселенности.

После Эстляндской губернии численность жителей Таллина увеличивалась больше всего за счет населения Лифляндской губернии, несмотря на то, что из южной части

эстонской территории Лифляндской губернии многие переселялись в Ригу, а из западной части — в небольшой мере в Пярну. Население Таллина заметно увеличилось и за счет выходцев из других губерний России, особенно из Петербургской, а также Финляндии.

В связи с ростом города, Таллин начал постепенно притягивать людей из все более далеких местностей. Если в 1871 г. из населения Таллина к петербургской налоговой общине принадлежал 271 человек (2,5%), а к налоговым общинам других губерний царской России — 575 (5,2%), то в 1881 г. эти показатели были соответственно — 815 (3,7%) и 2174 (9,8%).

По данным переписи населения 1897 г. среди жителей Таллина было прибывших из других мест 40 107 (63,5%) человек, из них 25 044 (38,8%) происходили из Эстляндской губернии, 15 063 (23,2%) из других губерний России и 921 (1,5%) из других стран. Из губерний Европейской части России, не считая Эстляндской губернии, происходили 13 606 человек, из них 4279 (31,4%) из Лифляндской губернии, 3414 (25,1%) из Петербургской губернии, 91 (0,7%) из Курляндской губернии. Остальные 7784 человека (42,8%) происходили из других губерний Европейской части царской России.

В итоге следует подчеркнуть, что Таллин развивался как центр сельскохозяйственного хинтерланда, а также как промышленный город с широкими экономическими связями, имевший и внешнеторговый порт. Однако его население росло в 1871—1917 гг. в основном все-таки за счет переселения местного сельского населения. Но в период империализма, особенно накануне и во время первой мировой войны, значительно увеличился приток населения из губерний Европейской части России, в первую очередь из соседней Петербургской губернии.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
9. I 1964

FORMATION OF THE POPULATION OF TALLINN IN

1871—1917

R. Pullat

Summary

The rapid increase of the urban population in the middle of the 19th century was one of the most important social and economic processes of the capitalist system. In this process the growth of the population engaged in commerce and industry at the expense of the rural population was particularly striking. Therefore the study of the formation of the population of Tallinn is of great significance from the point of view of the study of the entire history of Estonia as well.

In the period of time between 1863 and 1897, the share of the urban population in the total population of Estonia rose from 8.8% to 19.2%. In the Russian Empire as a whole this figure was 13% in 1897. By 1914, the percentage of the urban population had grown to 22% on Estonian territory, whereas in Russia as a whole it was only 15%.

The population of Tallinn began growing rapidly from 1871 onwards, in connection with the improvement of communications, after the completion of the construction of the Baltic railway connecting Tallinn with the interior of Russia. In 1871—1881 the average annual rate of the increase of the population in Tallinn was 5.7%, resulting from the rapid development of trade. In 1881—1897 this rate temporarily decreased, being only 1.8%. At the end of the century, however, when Russia had arrived at the last stage of capitalism, the period of imperialism, the annual rate of increase shot upwards again. This time the growth was mainly conditioned by the industrial development. The rapid growth of the population of Tallinn in the 1870-ies is also reflected in the increase of the number of people paying an income tax (table 4), this number showing a decrease in the 1880-ies, which can also be explained by a deep economic crisis starting about 1880. In the period between 1871 and 1881 the population of Tallinn increased by 16,718, and in the years 1881—1889 by barely 7,041. Thus in the latter period immigration had almost ceased and the growth was mainly a result of the natural increase.

In the development of the population of Tallinn, an epoch by itself is represented by the years preceding World War I and the years of the war, during which the establishment of shipyards and the construction of the naval fortification drew a great number of labour forces to the town. In 1913, for example, the population of Tallinn increased by 12.9%. In 1917 Tallinn was inhabited by 159,193 people (table 1). Thus, within the period between 1871 and 1917 the population of Tallinn had increased by 130,031 people,

i. e. nearly 5-fold, the natural growth amounting to 18,920 only. After the occupation of Tallinn by Germans in 1918 the population of Tallinn decreased, and only at the end of the bourgeois period it nearly attained the figure of 1917. The natural growth was inconsiderable (table 2), and the increase was mainly due to immigration, for which favourable conditions existed, such as: 1. development of capitalism and desintegration of the rural population into classes; 2. the attraction of the population to towns as a result of the development of urban industries, transport and trade. The migration of the rural population was also stimulated by the law of 1863 on passports (cf. table 4) as well as by an improvement of communications and extension of railways effected in the last thirty years of the 19th century.

Up to the 1880-ies the majority of the rural immigrants to Tallinn were mostly men. In the 1880-ies their number sharply decreases, with the proportion of women-immigrants growing. However, number of the latter shows a slight decrease as well.

We possess more accurate data concerning the mechanical migration of the inhabitants of Tallinn in the years 1912—1917, i. e. the period of an extremely rapid growth of the urban population. At that period, 1914 excluding, the population of Tallinn increased by 10,000—15,000, the people arriving from other parts of the country accounting for the growth.

The majority of the immigrants was made up by country-people. Thus, in 1912, there were 9,834 peasants from out of 11,575 immigrants, i. e. 85% of the total. In 1913 this figure amounted to 87.1%. The minority, a very inconsiderable part, were representatives of the nobility, state officials, merchants, town-people, and foreigners.

The most new-arrivals to Tallinn had come from nearby districts of the province of Harjumaa, and from Hageri, Keila, Nissi, and Jõelähtme in particular. A great number of people had come from the province of Läänemaa; at the beginning of the 1870-ies particularly many people immigrated to Tallinn from Kullamaa, which was the most densely settled parish of the province of Läänemaa. There were considerably less immigrants coming from Järvamaa and Virumaa provinces and next to none from the isle of Hiiumaa since the majority of its inhabitants went to work at the cloth mill at Kärdla as well as to the town of Haapsalu, thus preventing this island from relative overpopulation.

From beyond the borders of the former province of Estonia, the greatest number of immigrants to Tallinn were those from Livonia despite the fact that many inhabitants of the southern part of the Estonian-populated territory of Livonia migrated to Riga, and those of the eastern part — to the town of Pärnu. The population of Tallinn also increased to a considerable extent at the expense of the residents of the province of St. Petersburg and Finland.

In connection with the growth of the town, Tallinn began gradually attracting people living in more distant places. In 1871, 271 (2.5%) of the residents of Tallinn had still to pay their income taxes to the fiscal authorities of St. Petersburg, and 575 (5.2%) — to those of other provinces of the Empire, whereas in 1881 the respective figures increased to 815 (3.7%) and 2,174 (9.8%).

According to the 1897 census, 40,107 (63.5%) of the inhabitants of Tallinn had immigrated from other places. Out of this number, 25,044 (38.8%) had come from the province of Estonia, 15,063 from other provinces of the Russian Empire, and 921 (1.5%) from abroad. The European part of the Empire (Estonia excluding) accounted for 13,666 immigrants, 4,279 (31.4%) being from the province of Livonia, 3,414 (25.1%) from the province of St. Petersburg, 91 (0.7%) from the Curonia (Kurland) province. The remaining 7,784 (42.8%) had come from other provinces of the European part of the Empire.

In conclusion it has to be pointed out that Tallinn developed both as the centre of an agricultural hinterland and as an industrial town possessing wide economic connections and a port suitable for foreign trade. Its population increased in 1871—1917 mainly at the expense of the local rural immigration. At the period of imperialism, however, and before and during World War I in particular, the flow of the immigrants from the European part of the Russian Empire, mainly from the province of St. Petersburg, considerably increased in volume.